

BELLE TEN

Cilt : XXVI

Ekim 1962

Sayı : 104

ESKİ ÖNASYA MEDENİYETLERİNDE “HALK MECLİSLERİ”

Prof. Dr. FÜRÜZAN KINAL

Bugün mevcut devlet idaresi şekilleri arasında en mükemmeli sayılan “Democratic” nin kelime mânası, grekçe “Halk idaresi” demektir. Eski Yunan şehir devletlerinin (Polis) bu usûl ile idare olundukları malûmdur. Meselâ Atina şehir devletinde “Areopage” denilen bir asiller meclisi vardı. Yaşlı ve tecrübeli aristokratların teşkil ettiği bu meclisin vazifesi istişarî mahiyette idi. Bu meclisin yanında, reşit olan hür erkeklerin iştirak ettiği bir “Ekklesia” meclisi daha vardı ki, halkın hükümrânlık hakkı burada tecelli ederdi. Savaş ve barış gibi, bütün şehir halkını ilgilendiren meselelerde, “Gerusia” denilen İhtiyarlar meclisinin karar veremediği büyük dâvalarda toplanır ve o meselenin leh ve aleyhinde olanlar konuşarak umumî efkârı ikna etmeğe çalışırlardı. Bunlardan başka Arkhont’lar denilen dokuz kişilik bir heyet de devletin icra organını teşkil ederdi ¹. Böylece eski Yunan şehirlerinde halk mümkün olduğu kadar kendi kendini idare ediyordu ve bundan dolayı da bu tarz idareye halk idaresi anlamına “Democratia” deniliyordu.

Yunan şehir devletlerinin bugün bile ideal devlet idaresi olan bu sistemi kurmalarında acaba daha eski medeniyetlerin tesiri olmuş mudur? Başka bir deyimle, Yunan öncesi Eski Şark medeniyetlerinde de iktidarın halk tarafından kontrolünü temin eden “halk meclisleri” var mı idi?

¹ A. M. Mansel, Ege ve Yunan Tarihi (Ankara 1947) s. 181.

Bilindiği üzere, Eski Yunan siteleri ana vatan olan kıta Yunanistan'dan başka batı Anadolu sahillerindeki Eolia ve İonia'da, bundan başka Kara ve Akdeniz'in en uygun limanlarında birçok koloni şehirleri kurmuşlardı. Bu koloni şehirlerinin o memleketin eski kültürü ile temasa geldiği ve Eski Şark kültürünün birçok unsurlarının bu yolla ana vatana nakledildiği, bugün artık aydınlanmış bulunmaktadır. Meselâ kuzey Suriye'deki Süveydiye limanının 12 km. güneyindeki Ras-Şamra (Eski adı Ugarit) kazılarında bulunan alfabetik çivi yazılı edebî vesikalar, Yunanlıların meşhur Chronos mitolojisinin menşeinin doğu olduğunu ortaya koymuştur². Bunun gibi eski Grek devlet idare sisteminde de acaba böyle bir doğu tesiri var mıdır?

İşte bu etüdümüzde Yunan kolonizasyonundan önceki devirlerden geriye doğru gitmek suretiyle, muhtelif devirlerde Anadolu ve Mezopotamya medeniyetlerindeki devlet idare sistemlerini tetkik edecek ve vesikalarda bir halk kontrolünü temin eden meclis müessesesinin mevcut olup olmadığını araştıracağız.

Yunan kolonizasyonuna tekaddüm eden devirlerde batı Anadolu'ya Phryg ve Lydia devletleri, doğu Anadolu'ya ise zaman zaman değişmek kaydı ile, Asur ve Urartu devletleri hâkim bulunuyordu. Bunlardan Phryg ve Lydia devletleri hakkındaki bilgilerimiz, klâsik eserlerin verdiği pek mahdut ve emniyetsiz malûmat ile bazı arkeolojik vesikalardan ibarettir. Bu vesikalarda Phrygia veya Lydia kırallarından bahsedilmekle beraber, meclise ait herhangi bir kayda raslanmamaktadır.

Doğu bölgesine hâkim olan Asur ve Urartu devletlerine gelince; M.ö. VI.-IX. yüzyıllar arasında en parlak çağlarını yaşayan bu devletler, Eski Şark memleketleri için karakteristik bir idare sistemi olan ve "Teokratik monarşi" denilen mutlak hükümdarlıklarla idare olunmakta idiler. Bilhassa "Şarkın Romalıları" denilen imparatorluk devri Asurluları, veraset usulü ile tahta gelen ve her sözü kanun olan kırallar vasıtası ile idare olunmakta idiler. Bu durum Asur İmparatorluğu'nun muhtelif başkentlerinde meydana çıkarılan arşivlerin çeşitli vesikaları ile ispat edilmiştir.

Bu devreye tekaddüm eden ve M.ö. IX.-XII. asırlara raslayan Geç Hitit devri Anadolusunda da birçok şehir devletleri vardı. Bunlar bilhassa Orta ve güney-doğu Anadolu bölgesinde muhtelif konfederasyonlar halinde, yani dahilî işlerinde muhtar, dış işlerde tâbi devlete

² B. Landsberger, DTCFD I, 1 (Ankara 1942) s. 85-89.

bağlı olarak yaşıyorlar, müşterek menfaatler veya tehlikeler karşısında aralarında birleşiyorlardı. Bu şehir devletlerine verilen "Geç Hitit" isminin de gösterdiği gibi, bu küçük şehir devletlerinden her biri, kendisini Büyük Hitit Devletinin varisi saymakta idi. Geç Hitit şehir devletlerine ait âbidelerin çoğu büyük taş bloklar üzerine hitit hieroglif yazısı ile yazılmıştır. Ancak kısmen okunmağa muvaffak olunmuş bu âbideler, bize bu şehir devletlerinde de monarşik bir idare sisteminin hâkim olduğunu gösterirler. Zira bu âbidelerin çoğu şehrin kiralı adına dikilmiş, onun veya babasının icraatını öven anıtlardır. Geç Hitit şehir devletleri arasında tarihini en iyi bildiğimiz Kargameş³ ve Malatya kiral sülâlesi şecereleri buna şüphe bırakmamaktadır. Bu devre ait vesikalar içinde şehir devletlerinde birer meclis bulunup bulunmadığına dair herhangi bir kayıt yoktur.

Geç Hitit şehir devletleri, malûm olduğu üzere, Büyük Hitit Devletinin M. ö. XII. yüzyılda vukubulan Ege göçleri ile yıkılmasından sonra kurulmuş idiler. Büyük Hitit Devleti zamanında (M.ö. 1200-1400) her şehrin bir "İhtiyarlar Meclisi" olduğunu biliyoruz. Meselâ bir vesikada (KUB XX 52) bir bayram dolayısıyla muhtelif şehirlerin "İhtiyarlar heyet"lerinin Fırtına tanrısına getirdiği hediyeler sayılmaktadır. Hitit kirallarından II. Mursilis de annallerinde (KBo V 8 IV 10): "Tamnia şehrine gittiğim zaman, İhtiyarları beni karşılamağa gelmediler" demektedir. Aynı annallerde Hitit Kiralından af dilemeğe kadınlarla birlikte ihtiyarların da geldiği bildirilir (Die Annalen des Mursilis, s. 70). Pappu masalında da Şudu'llu ihtiyarlardan bahsedilir (KUB XXIV 8 1, 17). Madduvattas metninde "Pitaşsa şehrinin ihtiyarları" zikredilmektedir. Bundan başka Madduvattas, Hitit kiralına karşı isyan etmek için Dalava şehrini kandırdığı zaman, Dalava şehrinin İhtiyarları onunla birlikte yürümeğe karar vermişlerdi^{3a}. Aynı suretle Şeha nehri (Büyük Menderes?) memleketi muahedesinden öğrendiğimize göre, Manapa - Dattas, hitit kiralına yenilince, kusurunu bağışlaması için, ricacı bir heyet halinde "Kadınları ve ihtiyarları" yollamıştı⁴.

Böylece gerek Büyük Hitit Devletinin kendisine ait şehirlerde, gerekse ona tâbi olan küçük şehir devletlerinde birer "İhtiyarlar

³ F. Kinal, DTCFD XVI 3/4 (1958) s. 69.

^{3a} A. Götze, MVAeG 32, s. 19 § 15.

⁴ J. Friedrich, MVAeG 34 (1930) s. 9.

meclisi" müessesesinin varlığına şüphe yoktur. Esasen bunu Hititlerin "Eğer bir adam" kanunları ile de biliyoruz. 71. maddede şöyle denilmektedir : "Bir öküzü, bir atı veya bir sığırı her hangi bir kimse bulursa, onu kıral kapısına götürür, fakat onu kırdada bulursa, İhtiyarlara gösterir ve sonra onu bağlar, hayvanın sahibi onu bulursa, onu geri alır ve bulanı hırsız olarak tutamaz. Fakat eğer İhtiyarlara göstermezse, o hırsızdır"⁵.

Büyük Hitit Devleti zamanındaki bu İhtiyarlar Meclisinin vazife ve salâhiyetleri nelerdi? Bu kanun maddesine göre İhtiyarlar heyeti adli işlere bakmakta idi. Fakat kaç yaşından sonra hititli vatandaşlar bu meclise girebiliyorlardı? Üyelik seçimle mi, yoksa kıral tarafından tevcih şeklinde mi elde ediliyordu? Bu soruları cevaplayacak hiçbir vesikaya sahip değiliz.

Fakat Büyük Hitit devletinin teokratik monarşi sistemiyle idare olduğunu gösteren bir çok vesikalar vardır. Meselâ kıral III. Hattusilis apologyasında: "Ben tanrı tarafından sevk edilen bir insan olduğumdan ve tanrıların himayesinde yürüdüğümünden, insanların yaptıkları hatalara hiçbir zaman düşmedim" demektedir. Başka bir vesikada (İBoT I 30) ise, "Memleket Fırtına tanrısına aittir. Gök, yer ve insanlar Fırtına tanrısına aittir. O Labarna'yı (Kıralı) kendi vekili yaptı ve ona bütün Hatti memleketini verdi. Labarna bütün memleketi onun adına idare eder"⁶ şeklindeki açık ifadeler, hitit devlet idaresinin teokratik monarşi olduğuna şüphe bırakmamaktadır. Gerçekten hitit kıralları baş tanrı Teşub'un gözdesi idiler, bütün başarıları bu kuvvetten ileri geliyordu. Teokratik monarşilerde âdet olduğu üzere, kırallığın babadan en büyük oğula geçmesi de Eski Devlet kırallarından Telipinus'un fermanı ile kanunlaştırılmıştı. Fermanında: "Kıral tanrı olunca (ölünce), en büyük oğul kıral olsun, oğlu yoksa, ikinci derecede bir kadından doğan oğul kıral olsun, o da yoksa, kızına bir koca bulunsun, o kıral olsun!" denilmektedir⁷.

Büyük Hitit devletinin yaşadığı iki asrın (M.ö. 1200-1400) tarihini Boğazköy (Hattusas)da bulunan devlet arşivinin vesikalari ile gayet iyi bildiğimiz halde, bu vesikalar arasında Hitit Devletinde kırallık müessesesinin yanında bir de temsilciler meclisinin bulunduğu

⁵ E. Neufeld, The Hittite Laws (London 1951) s. 23.

⁶ A. Götze, Kulturgeschichte des Alten Orients, (2. Auflage) s. 88.

⁷ E. Sturtevant, A Hittite Chrestomaty, s. 189.

nu gösteren hiçbir kayda raslamıyoruz. Şu halde Anadolu'ya Yeni Hitit devletinin hâkim olduğu M. ö. 12-14. asırlarda Hitit devleti teokratik monarşi şeklinde idare olunmakla beraber, her şehirde birer İhtiyarlar heyeti vardı, fakat kiralın salâhiyetlerini denetleyen bir asiller meclisi veya bir halk meclisi yoktu.

Halbuki Hattusas arşivinin Eski Hitit devleti zamanına (M. ö. 1400-1800) ait sayıca mahdud vesikalarında İhtiyarlar meclisinden başka, iki meclisin daha varlığını müşahede etmekteyiz. Eski Hitit kiral sülâlesinin 3. kiralı sayılan I. Hattusili'nin hititçe ve akkad'a olmak üzere iki dilde yazılmış olan vasiyetnamesinde "Şehrin ihtiyarları oğlumu kendi istifadesi için (bile) çağıramaz ve konuşamazlar. Hatti'nin ihtiyarları oğluma hitap edemezler!" demektedir⁸. Aynı vasiyetnamenin ilk satırında ise : "Büyük Kiral Tabarna asiller meclisinin adamlarına ve DUGUD adamlarına şunu bildirir ki", tarzında bir hitap vardır. Burada asiller meclisine hititçe "Panguas" akkadca nüshada ise ERİN^{MES} nakbatı, yani nakbatı askerleri denilmektedir. Bu suretle Panguas denilen meclisin askerlik vazifesiyle mükellef asillerin meclisi olduğu anlaşılmaktadır⁹. Bu meclis hakkında Eski Hitit devleti kırıllarından Telipinu'nun fermanından bazı bilgiler elde edilebilmektedir. Bu vesikada Telipinu, birkaç büyük saray memurunun kendisine nasıl suikast yaptığını anlattıktan sonra: "Pankus onları ölüme mahkûm etti" demektedir. Böylece bu meclisin yargılamak ve ölüm cezası vermek yetkilerine sahip olduğu anlaşılmaktadır. Aynı vesikada Hitit kiralı, kiralıyet ailesi içinde cinayetlerin çoğalması üzerine "Hattusas'ta Pankus'u toplantıya çağırdım" demektedir. Buna göre Pankus meclisi daimî bir meclis değildi, kiralın lüzum gördüğü meselelerde, kiralın daveti üzerine idare merkezinde toplanıyorlardı. Nitekim fermanın 30. satırında : "Benden sonra kim kiral olursa, erkek kardeşlerine, kız kardeşlerine fenalık ederse, ona karşı Pankus'u toplayınız!" denilmektedir. Bu suretle Pankus meclisinin kırılları bile yargılama yetkisinde olduğu ve bir nevi yüksek mahkeme niteliğinde de bulunduğu anlaşılmaktadır. Fermanın 31. satırında bu mesele daha etraflı açıklanmakta ve : "Erkek kardeşleri, kız kardeşleri arasında fesat çıkaran kiral, kendi başı ile öder! Onu Pankusa veriniz! Niyeti ispat edilirse, başı ile öder, fakat

⁸ F. Sommer - A. Falkenstein, HAB s. 103.

⁹ A. Götze, Kulturgeschichte, s. 86 (2. Auflage).

onu gizlice öldürmeyin!" demek sureti ile bütün Eskiçağ tarihinde eşi bulunmayan bir hukuk anlayışı örneği verilmektedir. Bu fikir aynı suretle 32. satırda "Siz onu cezalandırmadan önce, Pankusu toplantiya çağırınız!" denilerek hukuka karşı duyulan bu saygı teyit edilmiştir.

Böylece Pankus meclisinin mevcudiyeti ile bir taraftan kiralın şahsî düşmanlarını öldürmesi önlediği gibi, diğer taraftan da ölüm cezalarını bir meclise verdirmek suretiyle kan gütme dâvalarına mâni olunmaktadır. Pankus meclisinin üye sayısı ve üyeler için gerekli evsaf hakkında hiçbir şey bilmiyoruz. Metinlerde de Pankus adamı gibi bir sığata raslamıyoruz.

I. Hattusili'nin vasiyetnamesinde hitap ettiği ikinci bir sosyal sınıf daha vardır ki, metnin hititcesinde LU MES DUGUD = DUGUD adamları denilen bu sınıf, hitit kâtipleri tarafından akkadcaya "kabtuti" diye tercüme edilmiştir. Bu kelimenin akkadca *kabatu* (ağır, saygı değer olmak) kelimesinden çıktığı kabul edilmektedir¹⁰. Fakat bu DUGUD adamları tekil veya çoğul halinde Yeni Devlet zamanına ait çeşitli metinlerde çok geçmekte ve şimdiye kadar muhtelif bilginler tarafından muhtelif mânalar verilmektedir.¹¹ Bunlar ister Sedat Alp'in tercüme ettiği gibi¹² "Komutanlar" olsunlar, ister muhtelif birlik veya bölgelerin seçkin temsilcileri olsunlar, muhakkak olan şudur ki, I. Hattusili zamanında DUGUD adamları sosyal bir sınıf teşkil ediyorlardı. Fakat bu sınıfın kendilerine mahsus bir meclisi olduğu hususunda hiçbir kayıt yoktur.¹³ Belki de Pankus meclisine DUGUD adamları da girmek salâhiyetini haizdiler. Gerçi Eski Hitit devletinde "Tulias" denilen ikinci bir meclisin daha bulunduğu Hitit Kanununun 55. maddesi ile bilmekteyiz: "Eğer Hatti memleketinin adamları ve Timar adamları Kırılın babasının huzuruna gelerek "Siz timar adamlarısınız" diyerek bize hiç kimse ücret vermiyor" diye rica ederlerse, ozaman kiralın babası *meclisin* (Tulias) huzuruna gelir ve (onlara) "Arkadaşlarınız nasıl yapıyorsa, sizler de öyle yapın!" der) denilmektedir. Burada Timar sahiplerinin yeni bir imtiyaz istemeleri karşısında, kiralın bu meseleyi meclise getirmesi ve

¹⁰ W. von Soden, *Orientalia XVI* (1947) s. 78.

¹¹ E. von Schuler, *Orientalia XXV* (1956) s. 209-240 da LU. ^{MES} DUGUD'lar ile ilgili bütün malzemeyi incelemektedir.

¹² Sedat Alp, *Belleten* 43 (1947) s. 383-414.

¹³ Hardy, *AJSL* 58 (1941) s. 214 de aksi kanaattadır.

orada reddi mevzu bahistir. Bu maddenin demokrasi tarihi bakımından önemi aşikâr olmakla beraber, Tulias denilen bu meclisin DUGUD adamlarından veya Kabtuti'lerden mürekkeb olduğuna dair hiçbir kayıt yoktur¹⁴.

Bu suretle Eski Hitit devletinde biri asillerin teşkil ettiği Pankus denilen bir Senato ile Tulias denilen ikinci bir meclisin bulunduğunu görüyoruz. Şimdi I. Hattusili'nin zamanından yarım asır önceye, yani Kuşşara sülâlesi zamanına bakalım :

Bu devreye ait elde yalnız Kuşşara kralı Anitta'nın tableti vardır. Bu tek vesikada da meclise ait herhangi bir kayıt yoktur. Fakat Anitta'nın son verdiği "Asur ticaret kolonileri devrinin" bol vesikaları arasında bu hususta da bazı bilgiler vardır. Bilindiği üzere, M.ö. 1800-2000 yılları arasına raslayan bu devrede Orta-Anadolu'da bir çok şehir devletleri vardı, bunlar "rubaum" denilen mahallî prensler tarafından idare ediliyorlardı¹⁵. Kayseri civarındaki Kültepe'de bu kolonilerden biri olan Kaniş şehrindeki Asur ticaret kolonisi (Kaniş Karumu) kazılarında Asurlu tüccarların bütün iş mektupları, senet ve kontratları bulunduğu gibi, Kolonistlerin mahalleleri, evleri, dükkânları içinde günlük hayatla ilgili muhtelif eşya ve eserleri meydana çıkarılmıştır¹⁶.

Bunlar arasında Kültepe'de ilk bulunan vesikalardan olup ilk defa Eiser-Lewy tarafından neşredilen iki tablet, koloni devrindeki meclisler hakkında verdiği bilgi bakımından önemlidir. Bunlardan TC 123 çok bozuk haldedir, fakat Kaniş Karumu ile ilgili meclis tüzüğünden bahsettiği anlaşılmaktadır. TC 112 (=EL 290) ise Kaniş Karumu meclislerinden ve bu meclislerdeki usullerden şu şekilde bahsetmektedir : "Onlar meselelerini... ona... 3) sonra Büyük Küçük 4) meclislerinde toplanacaklar ve kâtime 5) söyleyecekler. Büyük Küçük (meclisler) kâtip 6-7) hür Büyük Beylerin hepsi olmaksızın 8) bir tek kişi 9) kasa memuruna ve kâtime emir veremez .10) Büyüğü Küçüğü toplayamaz 11-12) Kanun : Kâtip hür Büyük Beyler olmaksızın toplarsa 13) 10 Şekel gümüş 14) kâtibi öder 15) Hazurun

¹⁴ E. Neufeld, L. c. s. 113'de "as well as the fact that the earliest dateable references to the hittite legislative assemblies are to be found, when Hattusil I Proclaimed his choice before two assemblies called in Akkadian nagbati and kabtuti" demektedir.

¹⁵ Kemal Balkan, Mama kralı. (Ankara 1957) s. 26 v. d.

¹⁶ T. Özgüç, Kültepe Kazı Raporu I (1948); II (1949)

içinde herhangi biri 16) kasa memuruna yaklaşamaz 17) Karum evi içinde yerini değiştiremez.”

Bu metinde kısaca “Büyük ve Küçük”ler denilen toplulukların biri ihtiyarlara, diğeri genç, ihtiyar, Karum’un bütün erkeklerine mahsus iki muhtelif meclis olduğu kabul edilmektedir¹⁷. Metin bize bu iki meclisin birlikte toplandığı zaman tatbik edilecek usullerde bildirmektedir. Bu tüzüğe göre, “Hür Büyüklerin çoğunluğu olmak-sızın, üyelerden birinin arzusu üzerine kâtip Genel meclisi toplayamaz, toplarsa 10 Şekel para cezası öderdi. Üyelerden her hangi birinin kasa memuruna (muhasibe) yaklaşması ve “Karum evi” denilen meclis içindeki yerini değiştirmesi de yasaktı. Bu metinde demokratik bir anlayışı ifade eden çoğunluk (namedum) kelimesi şayanı dikkattir.

İkinci tablet (TC 112) bozuk olmakla beraber, meclis usûllerinden bahsettiği anlaşılabilir : “Kâtip, hazır bulunan topluluğu üç kısma ayıracak ve onlar kararlarını verecekler. Gerek hazır bulunan topluluğa, gerekse hür Beylerin beşte birine başkanı riyaset edecektir. Meclis adamları (mebuslar) olmayacaktır. Onların buldukları yerde kâtip onları (üç) ayıracak, onlar meseleyi konuşacaklar, karara varamadıkları zaman, Küçük ve Büyük (meclisi) toplayacaklar.” Buradaki son cümleden, bu metinde adı geçen meclisin “Büyükler” yani İhtiyarlar meclisi olduğu anlaşıl-maktadır, zira “onlar karar veremedikleri takdirde Genel Meclis toplanacaktır, denilmektedir. Kâtibin meclis mevcudunu üçe ayır-masıyla lehte, aleyhte ve müstenkif olanlar diye bir tasnif, yani bir çeşit oylama mevzu bahis olduğu kabul edilmektedir¹⁸.

Görülüyor ki, Anadolu’da Asur ticaret kolonileri zamanında Kaniş (Kültepe) Karumu iki meclis ile idare olunmakta idi. Aynı idare sisteminin Anadolu’daki diğer şehirlerde bulunan Karumlarda da câri olduğuna şüphe yoktur. Esasen EL 339’da Buruşhatum (hitit vesikalarında Puruşhanda) şehri Karumu’nun “Küçük ve Büyük” meclislerinin bir dâva hakkında hüküm verdiği bildirildiği gibi, EL 262’de de Vahşuşana Karumundaki Büyük ve Küçük meclislerden, EL 259 numaralı vesikada ise Kaniş Karumu’nun Büyük ve Küçük’-lerin verdiği bir karardan bahsedilmektedir.

¹⁷ Eiser-Lewy, MVAeG 33 (1929) s. 334.

¹⁸ Jeffry Evans, JAOS 78/1 (1958) s. 1-11.

Fakat Asur ticaret Kolonilerindeki bu meclisler için siyasî iktidarın halk tarafından kontrolü mevzu bahis olamaz zira, Anadolu'daki bu ticaret kolonileri, yerli prenslerin müsaadesi ile ve yalnız ticari maksatla kurulmuş birer teşekkül idiler. Yerli prenslerin idaresindeki şehir devletlerinde de aynı şekilde çifte meclis olup olmadığı hususu şimdilik açık kalmaktadır. Zira Anadolu'nun en eski yazılı vesikalarını teşkil eden Kültepe metinlerinde sadece birkaç şehir devletinin adı geçmekte, fakat bu kiralıklarda meclis bulunduğuna dair hiç bir kayda raslanmamaktadır.

Asur ticaret kolonilerinde müşahede edilen bu iki meclisten "Büyükler" denilen meclisin "ihtiyarlardan müteşekkil bir Senato, "Küçükler" denilen meclisin de genç, ihtiyar bütün erkeklerin iştirak ettiği bir Genel Meclis olduğu zannedilmektedir. Asur ticaret kolonilerindeki bu çifte meclisli sistem, Mezopotamya şehir devletlerindeki müesseselerden örnek almış olmalıdır. Çünkü Asurlu tüccarlar herhalde kendi ana vatanları Asur şehrindeki örf ve âdetlere göre Anadolu'da da yaşamakta idiler.

Gerçekten Mezopotamya'da I. Babil sülâlesi zamanında da bu tarzda iki meclis bulunduğunu görüyoruz. Bu devre ait yeni bulunan Kiş mektuplarından birinde, ismi okunamayan mektup sahibi Tutumuşu'ya, mevzu bahis işin görüşülmesi için Şehri ve İhtiyarları toplamasını" yazmaktadır¹⁹. Bu devre ait başka bir hukukî vesika da "Dilbat şehri meclisi" nin bir dâva hakkında verdiği karar yazılıdır, diğer bir mektupta ise, bir mahkeme dolayısıyla mektubu yazan dâva sahibinin "Şehri topladığı" bildiriliyor. Başka bir vesikada ise "Hakim şehri topladı" denilmektedir²⁰.

Bu vesikalarda geçen "Şehir" kelimesiyle şehir meclisinin kasdedildiği kabul edilmektedir²¹. Bu vesikalardan başka bizzat Hammurabi kanunlarında § 202'de suçlunun mahkeme meclisi önünde kırbaçlanması mevzu bahistir. Bu vesikalardan anlaşıldığına göre, eski Babil'de de bir İhtiyarlar meclisi, bir de bütün erkeklerinin iştirak ettiği bir Genel meclis veya bir Halk Meclisi vardı. Bu devirde vatandaşlar arasındaki anlaşmazlıklara ihtiyarlar bakardı, fakat onların halledemediği vak'alarda bütün şehir toplanarak bir karara varıyorlardı.

¹⁹ Jean Robert Kupper, RA 53 (1959) s. 30.

²⁰ Paul Koschaker, HG III, 711.

²¹ Th. Jacobsen, JNES II, s. 163.

Her iki meclisi de herhangi bir kimse toplantıya çağırabiliyordu. Şehir meclislerinde büyük ceza dâvalarına bakılıyordu, ancak bu meclis ölüm cezası vermek yetkisini haizdi. Babil'deki bu şehir meclislerine kadınların iştirakini gösteren bir kayıt yoksa da, göklerdeki tanrılar meclisine tanrıça İştar'ın girdiğini Gilgameş destanı ile bilmekteyiz²².

Mezopotamya'da I. Babil sülâlesinden önceki İsin-Larsa sülâleleri devrinde de aynı müesseselerin varlığını görüyoruz. Yeni bulunan ve hukuk tarihi bakımından son derecede önemli olan bir vesikada İsin kralı Ur-Ninurta'nın, kocasının öldürülmesinde suç ortağı olan, fakat mahkemede hakikatı söylemekten imtina eden, "Susan Kadın" dâvası yüzünden Nippur şehrinde "Vatandaşlar Meclisi"ni, olağan üstü toplantıya çağırıldığı ve bu dâvanın bütün safhalarının yazılarak ve bir nev'i "içtihad kararı" olarak muhafaza edilmesini emrettiği bildirilmektedir²³.

İsin-Larsa devrine tekaddüm eden III. Ur sülâlesi zamanına gelince (M.ö. 2150-1950), bu devrin gayet mebzul olan vesikaları arasında meclisle ilgili hiçbir kayda raslayamıyoruz. Çünkü III. Ur sülâlesi kırılları, Akkad kırılları gibi kendilerini tanrı sayıyorlardı. Bu sülâle kırıllarından bilhassa Şulgi ve ŞU-SIN isimlerinin başına tanrı determinatifi koydukları gibi, şehrin zenginleri tarafından bu tanrı kırıllara vakfedilmiş mâbedlere ait inşaat kitabeleri de bu durumu desteklemektedir. Diğer taraftan III. Ur sülâlesi zamanında Mezopotamya'daki şehir devletlerinin siyasî bir birlik içinde buldukları ve her şehrin başında bulunan Ensi'lerin idare merkezi Ur'a veya Nippur'a bağlı olarak idare olduklarını birçok vesikalarla bilmekteyiz.

III. Ur sülâlesinden evvel Mezopotamya'ya hâkim olan Gutiler istilâsı ve Akkad İmparatorluğu zamanında bu hususta bir şey bilmiyoruz. Fakat Akkad devrinden (M.ö. 2150-2350) iki buçuk asır evvel ki Messilim çağında (M.ö. 2500-2600) yaşadığı zannedilen Uruk şehrinin efsanevî kralı Gilgames zamanında Uruk şehrinde bir "İhtiyarlar meclisi'nin yanında bir de "Asker doğmuşlar" meclisinin varlığını görüyoruz. Gerçekten Gilgames ebedî hayatı bulmak için yapacağı büyük yolculuğa çıkmadan evvel, Uruk şehrinin ihtiyarlarına danıştığını ve onlardan öğüt aldığını görüyoruz²⁴.

²² M. Ramazanoğlu, Gilgames Destanı. XI. tablet s. 88.

²³ S. N. Kramer, L'histoire commence à Sumer (1957) s. 93 v.d.

²⁴ Gilgames Destanı III. tablet.

Diğer taraftan Nippur'da bulunan ve Sumer kahramanlık devrine ait epik şiirlerden birinde şöyle bir hâdise anlatılmaktadır : "Kiş şehri kralı Agga, Uruk şehrinin gittikçe gelişmesinden ürkerek, Uruk şehrine yolladığı bir haberci vasıtasıyla Uruk'un Kişe tâbi olmasını, aksi halde şehri zaptedeceğini bildiriyor. Bu haber üzerinde Uruk kralı Gilgames, derhal İhtiyarlar meclisini toplantıya çağırıyor. İhtiyarlar barışı korumak için Kiş kralının arzusuna boyun eğmeğe karar veriyorlarsa da, bu fikri kabul etmek istemiyen Gilgames, meseleyi bir defa da "Asker doğmuşlar" meclisine getiriyor. Bu meclis Kiş şehri ile harbe karar veriyor ve "casus belli" ilân ediliyor²⁵.

Demokrasi tarihi bakımından son derecede alâka çekici olan bu vesika, bize Mezopotamya'da tarih öncesi devirlerin küçük sitelerinde halk hizmetlerinin iki meclis ile idare edildiğini göstermektedir.

Bu vesikaya göre Uruk ihtiyarlar meclisinin vazifesi istişari mahiyette olduğu halde²⁶, "Asker doğmuşlar" meclisinin salâhiyetleri teşrii olmalı idi. Bu ikinci meclis, isminden de anlaşılacağı üzere, herhalde yalnız erkek vatandaşların iştirak ettiği bir meclis idi ve bu gibi savaş ve barış meselelerinde, harb liderinin seçilmesinde veya hut Nippur şehrinin içtihad kararında olduğu gibi, bütün efkârı umumiyi ilgilendiren büyük cinayet dâvalarında suçlu için hüküm veriyordu.

Böylece Yunan öncesi devirlerde Anadolu ve Mezopotamya medeniyetlerindeki şehir devletlerinde, toplumu ilgilendiren meseleler ya İhtiyarlar meclisinde veya "Halk meclisi" yahut "Genel Meclis" diyebileceğimiz bir mecliste görüşülüp, tartışılıyor ve yeryüzündeki örneğe göre tasavvur ettikleri Tanrılar meclisinde olduğu gibi, fikir ve kanaatlarını "Böyle olsun!" diye bildiriyorlardı.

Eski Şark medeniyetlerindeki bu meclisleri gerçi zamanımızır halk tarafından seçilerek gelen temsilcileri ile ölçemeyiz, zira bu çok eski devirlerde Şehir dediğimiz siyasi toplumlar, bugünün büyücek bir kasabası gibi idi. Yani bütün şehir halkının hemen bir meydanda toplanması kabil idi. Hattâ Yunan Polis'leri için bile durum aynıdır. Ohalde eski Anadolu ve Mezopotamya şehir devletlerinde varlığını gördüğümüz bu meclislere, demokratik idare tarzının nüvesi olarak bakılabilir mi?

²⁵ S. N. Kramer, ANET s. 44.

²⁶ Falkenstein, in Cahiers d'histoire Mondiale I, 4 (Paris 1954) s. 801 neşrettiği bu husustaki fikirlerini Jacobsen'un ZA 18 (1957) s. 100 not 11'den öğrendik.

Bu fikri ilk defa Th. Jacobsen ortaya attı ve bu meclislerin mevcudiyeti ile siyasî iktidarı imkân nisbetinde muhtelif ellerde bulundurmak istendiğine işaret etti²⁷. Daha sonra S. N. Kramer de Kaneş vesikalarını da nazarı itibare alarak bu fikre iltihak ettiğini bildirdi²⁸. Fakat G. Evans bu görüşe itiraz etmekte ve antikitede Hellenistik devre kadar demokratik bir anlayışın varlığını reddetmektedir²⁹. A. Falkenstein ise bu hususta "Par contre je crois qu'il ne faut pas exagère l'importance de l'Assemblée des citoyens libres" demektedir.

Evans'a göre Mezopotamya siterlerinden birinin kuvvetlenerek diğerleri üzerinde hegemonya kurmağa, yani merkezileşmeğe başladığı zaman, bu siterlerin istiklalini ortadan kaldırmak zorunda idi. Böylece gerek Akkad İmparatorluğu'na tekaddüm eden devirlerde, gerekse III. Ur sülâlesi zamanında Sumer devletleri bir otarşik devletler kümesi idiler. Bu görüşe Lambert de iltihak etmektedir³⁰.

Neticede tetkiklerimiz gösterdi ki, Eski Şark medeniyet tarihinde gerek Anadolu, gerek Mezopotamya'daki küçük şehir devletlerinde İhtiyarlar meclisinin halledemediği dâvalarda veya bütün bir şehir halkını ilgilendiren meselelerde halk bir arada toplanıyor ve kendi meselesi hakkında kendisi karara varıyordu. Gerçi bu, halkın kendi kendini idare etmesi demekti, fakat eski şehir devletleri bunu demokratik bir anlayışla yapmıyorlardı. Bu küçük şehir devletlerinde gördüğümüz bu hareket modern tarih görüşü ile demokratik olarak tefsir edilmektedir. Fakat hakikatte küçük şehir devletlerinde ilk zamanlarda kolaylıkla kabil olan toplanma, zaman ilerledikçe güçleşmiş ve ta-hî devirlere doğru yakınlaştıkça, bir taraftan şehirlerin büyümesi, diğer taraftan teokratik monarşilerin kurulması ile evvelce halk meclislerinde bulunan siyasî iktidar krallık müessesesinin tekeli altına girmiştir.

Bu neticeyi Yunan Polis'lerinin demokrasisi ile karşılaştırdığımızda, buradaki idare sisteminin tamamen siyasi iktidarın halk tarafından paylaşılması veya en az halk tarafından kontrolü gayesine dayandığını görürüz. Çünkü esasını eşitlik mefhumundan alan bu fikri Platon'un "Devlet"i ile tevsik edebildiğimiz gibi, halkta siyasi şuurun ilk tecellisini de Yunan tarihinin klâsik çağına borçluyuz. Yani eski

²⁷ Th. Jacobsen, JNES II (1943) s. 159-172.

²⁸ S. N. Kramer, AJA 53 (1949) s. 1-18.

²⁹ J. Evans, JAOS 79/1 (1958) s. 1-11.

³⁰ Lambert, RA 50 (1956) s. 95 n.4.

Yunan demokrasisini, Mezopotamya'nın tarih öncesi şehir devletlerinde doğmuş ve II. Binyıl Anadolu'sunda gelişmiş iki meclisli bir idare tarzının tabii bir tekâmülü neticesi olarak kabul edemeyiz. Zira merkezîyetçi teokratik monarşilerin kurulması ile demokratik müesseselerin başında gelen halk meclislerinin ortadan kalktığını görüyoruz. Bu müessesenin ortadan kalkmasından asırlarca sonra ise Yunan polis'lerini bir halk idaresi mefhumuna erişmiş olarak görmekteyiz.
